

DOĞU TÜRKİSTAN

Arş.Gör.Enis ŞAHİN*

Günümüzde dünya Türklerinin büyük bir çoğunluğu, bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının dışında yaşamaktadır. Fakat ne mutlu bir olaydır ki, yıllar yılı komünizmin ağır yükünü taşımış olan bu dış Türklerin büyük bir kısmı, 1990'lı yıllara gelindiğinde, esaret zincirlerini kırmışlar ve zaten Türk'ün en kutsal değerlerinden birisi olan bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bunların dışında kalan daha birtakım Türkler ise, yıllardır süren bağımsızlık mücadelesini, halâ devam ettirmektedirler. Bunlardan birisi de Doğu Türkistan Türkleridir.

Tarihleri boyunca Çin işgallerine defalarca karşı koyan Doğu Türkistan Türkleri'nin, bütün Türk illerinin bağımsızlıklarını kazandıkları şu günlerde umutlu bir bekleyiş içerisinde oldukları muhakkaktır. Zira medenî dünyanın(!) gözleri önünde ve hatta bu medenî dünyanın onayıyla, yüzlerce defa ezilen Doğu Türkistan Türkleri'nin yüreğinde, istiklâl ve bağımsızlık ateşi sönmemiştir. Çin bayrağının değil, ay-yıldızlı gökbayrağın altında onurlu bir şekilde yaşamak için, asırlarca sürdürmüş oldukları bağımsızlık mücadelelerini, bu gün de devam ettirmektedirler. Ve bu mücadeleyi, istiklâllerini kazanana kadar devam ettirecekleri şüphe götürmez bir gerçektir.

Türkistan tabiri, genel olarak batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılır. Batı Türkistan daha önceleri uzun bir süre Rus hakimiyetinde bulunmuş olup, bugün Rusya'dan bağımsızlığını kazanmış ve üzerinde çeşitli Türk boylarının bağımsız devletler kurdukları büyük bir Türk toprağı, Türk'ün anayurdudur. Doğu Türkistan ise uzun yıllar Çin ile Rusya arasında çeşitli mücadelelere sahne olmuş, sonra Çin hakimiyetinde kalarak, defalarca işgal ve istilâlara uğramış bir Türk toprağıdır. Türklüğün, Türk Dünyası'nın menbaı Büyük Türkistan'ın ayrılmaz bir parçası olan Doğu Türkistan'ın yüzölçümü hakkında

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

değişik kaynaklar 1.503.563 km² ile¹ yaklaşık 2 000 000 km² arasında² değişen rakamlar vermektedirler. Bununla birlikte bu iki verinin ortalaması olan 1.800.000 km² rakamını gösterenler de mevcuttur³. Ülkede genel olarak karasal iklim görülür.

Doğu Türkistan'ı güneyden Pakistan, Hindistan (Keşmir) ve Tibet, güneybatı ve batı tarafından Afganistan ve Batı Türkistan, kuzeyden yine Batı Türkistan'ın bir parçası olan Kazakistan ve Kırgızistan ve nihayet doğu ve kuzeydoğudan da Çin ve Moğolistan gibi ülkeler çevrelemektedir. Doğu Türkistan ile Çin ve Moğolistan arasında Akdağ, Altay Dağları, Karlık Dağ, Altın Dağ, Çimen Dağı ve Bukalık Dağı, Tibet ve Keşmir ile arasında Kuenlûn Dağı, Karakurum ve Tağdunbaş Dağları vardır. Ayrıca Batı Türkistan ve Sibirya ile arasında Tanrı Dağları (Tiyenşan, Tengri Dağları), Cungar Aladağı, Tarbagatay ve Altaylar bulunmaktadır. Ayrıca Tiyenşan Dağlarının en yüksek yeri, meşhur Türk destanlarında adı geçen 7.315 m. yükseklikteki Han Tanrı'dır. Toplam yüzölçümünün 91.000 km² si ormanlık, 600.000 km² si ise çöldür⁴. 600.000 km² lik bu çöller bölgesinin 500.000 km² 'lik kısmını, dünyanın en büyük çöllerinden birisi olan Taklamakan Çölü oluşturur⁵. Geri kalan toprakları ise, vahalar, verimli araziler, ağaçlık bölgeler, otlaklar ile ziraat ve hayvancılık için elverişli bölgeler meydana getirir. Ülke topraklarının en verimli kısmı, Tarım Havzası'dır. Cungarya Havzası ise otlaklarıyla ünlüdür. Ayrıca Uzak Doğu ülkelerini batıya bağlayan Türkistan yollarından birisi buradan geçmekte ve yine meşhur İpek Yolu'nun en önemli merkezlerinden birisini de Doğu Türkistan oluşturmaktadır.

1 Zeki Velidî Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi C.I (Batı ve Kuzey Türkistan), İstanbul, 1981, s.1.

2 İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan Davası, İstanbul, 1975, s.20.

3 İklil Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949), Ankara, 1992, s.5.

4 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.19-20; Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, s.1217.

5 Mehmet Emin Buğra, Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu, İstanbul, 1952, s.5.

Ülkenin merkezi olan Urumçi şehri de Cungarya Havzası'nda bulunur. Ve ülkedeki tek demiryolu da buradan geçer. Doğu Türkistan'ın en mühim akarsuları, başta Tarım Nehri olmak üzere, Ürüngür ırmağı, Kara İrtiş ve Kabdu sularındır. Bağraş Gölü, Lob Gölü ve Ebi Gölü de, en önemli göller arasındadır. Akarsular ve göller, daha ziyade buzullar ve biraz da ilkbaharda yağın yağmurlarla beslenir⁶. Doğu Türkistan'ın güney kısmı Kaşgar, Hotan, Yarkent, Aksu, Kuçhar ve Üçturfan şehirlerinden dolayı Altışehir diye de adlandırılır. Kuzeyde ise Urumçi, Gulca, Çöçek, Sarısümbe şehirleri mevcuttur⁷.

Doğu Türkistan yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından da, dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Nitekim Çin'in eski başbakanlarından Zhou Enlai, Doğu Türkistan için, "Hazine Ülkesi" tabirini kullanmaktadır. Çin resmî yayın organlarından Beijing Review dergisinin Kasım 1991 tarihli ve 25 sayılı nüshasında, Doğu Türkistan'ın zenginliği şöyle açıklanmaktadır:

"Çin'de bilinen 162 maden rezervinin 122'si Doğu Türkistan'dadır. Bu ise toplam rezervin %75.3'ü demektir. Bu madenlerin 6'sı ise Çin'in en büyük maden zenginliğidir. Doğu Türkistan'ın hesaplanan kömür rezervleri 1 trilyon 600 milyar tondur. Bu ise, Çin'in toplam rezervlerinin 1/3'üdür. Doğu Türkistan'daki petrol ve doğal gaz rezervleri 28 milyar ton olup, Çin'in toplam kapasitesinin 1/4'üdür. Ayrıca altın madeni bakımından da, dünyanın en zengin rezervlerine sahiptir. Bilinen altın madenlerine ilaveten Cungar havzasında, İli bölgesinde ve dağlık Altay yöresinde aşırı derecede zengin yeni altın kaynakları bulunmuştur. Doğu Türkistan'ın yüzden fazla tuzlu Gölünde, Çin'e 200 sene yetecek kadar tuz mevcuttur."⁸

Ülkede zengin uranyum rezervleri de bulunmaktadır ki, bunların 12 trilyon tonun üstünde olduğu, Fransızlar tarafından açıklanmıştır.

6 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.21-23.

7 Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.6.

8 Türkiye, 20 Şubat 1992, Sayı: 7671; Türk Dünyası El Kitabı, s.1220.

Doğu Türkistan'daki petrol rezervlerinin, İran ve Irak'taki rezervlerin 10 misli büyüklüğünde olması⁹ da ülkenin ne kadar zengin olduğunu gösteren en önemli delillerden birisidir.

Doğu Türkistan'daki sanayi, önceleri daha ziyade el sanatlarından ibaretti. İpekli, pamuklu kumaşlar ve halı bunların en önemlilerindendi. Kızıl Çin'in işgalinden sonra ise, ülkede Çin'in menfaatine olmak üzere, birçok yeni tesisler kurulmuştur. Doğu Türkistan, tarihî İpek Yolu'nun da adeta merkeziydi. Bugünkü Doğu Türkistan'ın en büyük şehirleri olan Urumçi, Barköl, Kumul, Hoten, Yarkent ve Kaşgar şehirleri, bu yol üzerinde bulunmaktaydı¹⁰.

Yine Çin'de yayınlanan Beijing Review dergisine göre, Doğu Türkistan'ın diğer zenginlikleri de şu şekilde dile getirilmektedir:

"Doğu Türkistan'daki otlak ve mera alanları 50 milyon hektardır ve Çin'in toplam meralarının %23'üdür. Bu meralarda 35 milyon iyi cins büyük ve küçükbaş hayvan yaşamakta olup, bu meralar ve otlaklar 70 milyon büyük ve küçükbaş hayvanı besleme kapasitesine sahiptir. Tarım alanları 3 milyon 400 bin hektar olup, kişi başına 25 dönüm arazi düşer. Bu geniş arazide yetişen tahıl ile Çin'in karnı doyar. Doğu Türkistan'ın Özbekistan gibi, pamuk üretiminde de çok önemli bir yeri vardır. Fakat tekstil sanayii kurulmadığı için, yetişen pamuk, Çin'in diğer bölgelerine gönderilmektedir. Doğu Türkistan, dünyanın en zengin meyve bahçesidir. 100 bin hektar bahçede 900 çeşit meyve yetişir. Dünya pazarlarında kapışılan Hami kavunu, Turfan üzümü ve Korla armut ve inciri çok meşhurdur."¹¹

Doğu Türkistan'da yukarıdakilere ek olarak, 10 çeşit hububat, 25 çeşit sebze, 30 çeşit ilaç otu, 35 çeşit çiçek yetişmektedir. Adları, cinsleri, şekilleri, iç ve dış kısımlarının renkleri ve tadları ayrı ayrı olmak üzere 22 çeşit kavun, 34 çeşit elma, 13 çeşit üzüm, 11 çeşit şeftali, 9 çeşit kayısı, 5 çeşit armut yetişmektedir¹².

9 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.35.

10 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.37-39; Türk Dünyası El Kitabı, s.1219.

11 Türkiye, 20 Şubat 1992, Sayı: 7671.

12 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.28.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız Doğu Türkistan'ın yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, bugün komünist ideoloji uğrunda kullanılmakta ve Türklerin adeta mezarı kazılmaktadır. Bu topraklar "Hazineler Ülkesi" olarak adlandırıldığı halde, bu ülkenin gerçek sahipleri olan Türkler, bu hazinelerden faydalanamamakta, aksine çok fakir, işsiz ve topraksız bir halde bulunmaktadırlar. Türkler ağır işlerde, sefalet içinde ve Ortaçağ'daki köle ve esirlerden daha sefilâne bir durumdadırlar. Doğu Türkistan'ın idaresi ve tabii zenginlikleri, ülkeye yerleştirilen göçmen Çinlilerin elindedir. Bu servetlerin Türklerin eline geçmesini arzu etmeyen güçler, Doğu Türkistan'da en adi işkencelere girişmektedirler. Uzmanlar "Doğu Türkistan'ı Doğu Türkistanlılar idare etse ve kendi vatanlarının zenginliklerini işleyebilmiş olsalar, dünyanın en zengin ülkesi hiç tereddütsüz Doğu Türkistan olurdu" görüşündedirler.

Doğu Türkistan'ın karanlık kalan en önemli meselelerinden birisi de, hiç şüphesiz ki, nüfus meselesidir. Bu konuda birbirini tutmayan rakamlar verilmektedir. Kızıl Çin, ülkedeki Türk sayısını oldukça az gösteren rakamlar vererek, gerçeği gizlemeye çalışmaktadır.

Zeki Velidî Togan'a göre 1941'de Doğu Türkistan'ın Türk nüfusu, 5.5 milyon¹³, Doğu Türkistan'da hükümet genel sekreterliği yapmış olan İsa Yusuf Alptekin'e göre, 1948'de nüfus 8.000.000'dur. 1975'lerde ise, bu nüfusun en az 10-12 milyon arasında olduğu, yine aynı şahıs tarafından belirtilmektedir¹⁴. Çinliler ise bu sayıyı çok daha aşağıya çekmek istemişlerdir. Oysa 1943'te Çin'in nüfusu 450 milyon iken, 1975'te 800 milyon olmuştur. 30 yılda Çin'in nüfusu yaklaşık ikiye katlanırken, Doğu Türkistan halkının hep aynı sayıda kalması tabii ki, mümkün değildir. 1982'deki nüfus sayımına göre, Doğu

13 Zeki Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, C. I, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, İstanbul, 1981, s.2.

14 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.49.

Türkistan'daki Müslüman Türk halkın nüfusu 14.598.654'tür¹⁵. Bugün ise bu rakam en alçak nüfus oranına göre bile hesaplansa, 20 milyonun üstünde olduğu kesin gibidir. Komünist Çin idaresi, 1991'den itibaren hergün ortalama 7.000 Çinli'yi Doğu Türkistan'a iskân etmektedir. 1953'te Doğu Türkistan nüfusunun %75'i Türk idi. Bu oran bugün %50'lere kadar düşürülmüştür.

Çinli idareciler, çeşitli maddî teşvik ve baskılarla, Türklerin Çinli kızlarla evlenmeleri için baskı yapmaktadır. Ayrıca Türk ailelerinin doğum kontrolü ve nüfus plânlaması gibi yöntemlerle nüfus artışı önlenmektedir¹⁶.

Görüldüğü gibi Çinliler büyük bir asimilasyon politikası gütmektedirler. Bugün Doğu Türkistanlı Türkler, millî benliklerini ve bir millet olarak varlıklarını koruyabilmeleri yolunda, büyük tehlikelerle karşı karşıyadırlar. Çinlilerin bu asimile politikası, bugün daha da fazla şiddetlenmiştir. Çünkü Rusya'nın hakimiyetindeki Türk Cumhuriyetleri birer birer Rusya'dan ayrılmış ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Çok yakın bir gelecekte Doğu Türkistan'ın da bağımsızlığını kazanacağı, kaçınılmaz bir gerçektir ve Çin bunun pek alâ farkındadır. .

Bugün Doğu Türkistan Türklerinin onda biri Kazak, onda dokuzu Uygur'dur. Az Kırgız, çok az Özbek ve Tatar vardır¹⁷. Zaten Doğu Türkistan halkı, Uygurların torunları olarak bilinmektedir.

Doğu Türkistan Türkleri, ekseriyet itibariyle Kaşgarlı Mahmud tarafından "Divan-ı Lügati't-Türk" de "Hakaniye" lehçesi olarak adlandırılan temiz bir Türk lehçesi ile konuşur. Eski devirlerde yalnız konuşma dili olarak kullanılan bu lehçe, Doğu Türkistan'da kurulan Karahanlılar Devleti devrinde işlene işlene resmî ve edebî bir yazı dili haline gelmiştir. Bugün, millî kültürümüzün kaynaklarını teşkil eden ve Türkiye maarifinde ehemmiyetli bir yer işgal eden büyük eserler, aynı

15 Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul, 1989, s.260. Oysa Çin'in yaptığı sayıma göre, bu sayı 12.000.000'dur ve yarısından çoğu da Çinlidir (Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.6).

16 Türkiye, 20 Şubat 1992, Sayı: 7671.

17 Türkiye, 23 Şubat 1992, Sayı: 7674.

zamanda Doğu Türkistan kültürünü meydana getirirler. Kaşgarlı Mahmud, adı üstünde Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Yusuf Has Hacip, Balasagun şehirlerinde doğup, büyümüş büyük Türk edebiyatçılarıdır.

Bu hatırlatmadan sonra ifade edelim ki, "Doğu Türkistanlı bir Türkle, Türkiyeli bir Türk'ün dili, değişik lehçe farkları bir tarafa, aynıdır ve bu durum düşman milletler tarafından da iyi bilindiği için, hem Doğu Türkistan ve Batı Türkistan gibi Orta Asya Türklerinin dili ve hem de Türkiye Türklerinin dili, anlaşmaya imkân vermeyecek tarzda uydurukça kelimelerle bozulmaktadır. Tâ Urumçi'den Orta Avrupa ülkelerine kadar uzanan dil, din, kültür ve hayat bütünlüğünden ve Türk varlığından korktukları içindir ki, beynelmilel güçler (Siyonizm, Komünizm), Türk toplum ve coğrafyasını bölük-pörçük etmişlerdir."

Kızıl Çin 1960'lardan sonra dünya kamuoyunu büyük bir tehdit altında bırakmaya başlayınca, bu ülkede birçok diplomatlar tarafından, tüm Asya kıtasını, dolayısıyla dünya milletlerini tehlikeye sokan bir kuvvet olarak vasıflandırılmıştı. Buna karşı Siyonist kalemler harekete geçmişler, Çin'in bir tehlike olamayacağını, böyle bir tehlike varsa, bunun Asya ve Avrupa'yı beraber tehdit eden Türklük dünyasının olacağını yazmışlardır. Bunlardan aşağıda nakledeceğimiz satırlar, hem Doğu Türkistan dilinin Türkiye ile olan irtibatını, hem de Türklük camiası için beslenen düşünceyi aksettireceği için önemlidir. Sulzberger adlı bir yazar, "The Newyork Times"ın 26 Kasım 1965 tarihli nüshasında, "Dış Politika; Rusya, Çin ve Türkler" adlı bir yazısında;

"...Bugün bile Türkçe konuşan bir insan, atla Bulgaristan'dan Çin'deki Sinkiang (Doğu Türkistan) eyaletine gitse, yol boyunca derdini anlatabilir. Bugün bir Çin eyalet merkezi olan Urumçi halkı, Türkiye'nin Avrupa topraklarında bulunan Edirne ahalisiyle, Pekinlilerle anlaşabildiğinden dala kolay anlaşabilir." Sulzberger'e göre, böyle bir bütünlük arzedan Türk dünyası, dünyanın istikbali için telikeliymiş. İşte bu örnek, dünyanın Türklere bakış açısını gösteren önemli delillerden birisidir.

Türk Dili ve Kültürünün düşmanları ne kadar ürkerse ürksün, Türk dünyasının her bölgesinde zuhur eden bir kültür hareketi, bütün Türk ülkelerinin ortak malı olmuştur ve olmaktadır. En basit bir örnek vermek gerekirse, Anadolu Türkü'nün Nasreddin Hocası, Doğu Türkistan'da Nesridin Ependi olmuş, Azerbaycan'da Molla Nasreddin adını almıştır.

Doğu Türkistan, Anadolu'ya işte bu kadar irtibatlıdır ve Anadolu üç kıtada dağınık bir şekilde bulunan Türklerin kalbidir. Fakat Çin, Doğu Türkistan'da millî ve İslâmî kültürün yaşamasına dahi müsaade etmemektedir. Türkiye ile, diğer Türk bölgelerinin dil, kültür, adet ve örf bağlarını tamamen koparma, millî ad, millî kültür ve müşterek dil gibi özellikleri değiştirme faaliyeti içerisinde. Ama Çin'in bu zulmü ne zamana kadar devam edecektir bilinemez¹⁸. Çünkü Rusya hakimiyetindeki Türkler, komünizm zincirini kırdıktan sonra, Çin hakimiyetindeki Türklerin de bu zinciri kırması an meselesi olarak görülmektedir.

Doğu Türkistan'ın siyasî tarihine geçmeden önce, ülke halkının dini hakkında da kısaca bilgi vermek gerekir. İslâmiyetten önce Türkler, Şamanizm, Maniheizm ve Budizm'e meyletmişlerse de Karahanlılar Devleti hakanlarından Sultan Satuk Buğra Han'ın 934'de İslâmiyeti kabul etmesiyle, Türkler devlet ve halk olarak İslâma mensup olmuşlardır. Karahanlıların Müslüman olmasıyla, İslâm Dini, bütün Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Bugün toplam nüfusun %96.6'sı Türk ve Müslümandır. Doğu Türkistan'da İsmailiye Mezhebine mensup Tacikler hariç, halk Hanefî mezhebinden, Sünnî Müslümandır. Şia, Türkistan'da saha kazanamamıştır¹⁹. Çin idareleri, Türklerin İslâm'dan uzaklaşmalarını sağlamak için, bütün imkânlarını kullanmış ve halen de kullanmaktadır.

Doğu Türkistan siyasî yönden de dünyada çok önemli gelişmelere sahne olmuş bir Türk yurdudur. Bu ülkeye büyük bir

18 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.55-58.

19 Türkiye, 23 Şubat 1992, Sayı: 7674.

üstünlük kazandıran jeopolitik durumu, tarih boyunca çeşitli yönlerden gelen göç dalgalarının yerleşme ve taşma dümenini sağlamış, etnik değişmelere neden olmuştur. Bu suretle, tarih boyunca durmadan devam eden göç yolunu ve geçit kavşağını işgal etmiş olan bu sahada, birçok çeşitli milletlerin yerleşmeye çalışmaları, ne şekilde olursa olsun, hiçbir vakit Doğu Türkistan'ı Türklüğün anavatanı olmaktan alıkoyamamıştır. O kadar ki, yüzyıllar boyunca, Çin, Moğol ve Rus rekabet ve saldırganlığı, Türk'ü öz anavatanından kaçıraramamış, aksine, çok ağır bir kan pahasına ve kültür kaybına mal olmasına rağmen, her zaman direnilmiş, istilâların atlatılmasına çalışılmıştır. Ülkenin gerçek sahiplerinin Türkler olduğu, her vesile ile dosta ve düşmana hissettirilmiştir²⁰.

Türklerin gerçek anlamda bilinen ilk tarihleri, Hun İmparatorluğu ile başladığı için, Doğu Türkistan'ın tarihini de adı geçen bu devlet ile başlatıyoruz. Fakat şunu hemen belirtmeliyiz ki, Türkistan'ın tarihin çok eski devirlerinden beri büyük bir medeniyet diyarı olduğu kabul edilmektedir. M.Ö. XIII. yüzyılda, o zamanın dünyasının en güçlü devletini Türkistan'da görmekteyiz ki, bu devletten Hintliler Truşka, İranlılar Saka, Yunanlılar İskit adlarıyla kendi tarihlerinde bahsetmişlerdir.

M.Ö. III. yüzyılda Doğu Türkistan'da irili ufaklı yaklaşık 55 topluluğun olduğu, tarih kitaplarında yazmaktadır²¹. Hun İmparatorluğu'nun ise bu bölgedeki kesin hakimiyeti M.Ö. 206 tarihinde başlamıştır. O tarihten itibaren Türkistan'daki mahallî hükümdarlar, Hun Hakanı Mete Han'ın buyruğu altına girmişlerdir. Fakat Mete Han'ın ölümünden sonra, imparatorluk zayıflamış ve M.Ö. 108 yılında Doğu Türkistan'a karşı Çinliler aktif olarak saldırmaya başlamışlardır. Nitecede M.Ö. 101 senesinden itibaren, Türkistan'da ilk Çin hakimiyeti başlamıştır. 22 yıl devam eden kanlı muharebelerden sonra M.Ö. 86 yılında Doğu Türkistan Çin hakimiyetinden

20 Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, İstanbul, 1988, s.17.

21 Buğra, Doğu Türkistan, s.8-9.

kurtarılmışsa da²², M.Ö. 76'da tekrar Çin istilâsına uğramış²³ imparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra durum gittikçe daha da kötüleşmiştir. Bu istilâ devri M.Ö.10 senesine kadar sürmüştü ve bir ara Hunlar tekrar bu bölgeye hakim olmuşlarsa da, bu yıllar devamlı olarak savaşlarla geçtiği için, Hunlar zayıflamış ve Doğu Türkistan sık sık el değiştirmiştir. M.S. 74 yılında Barköl'de meydana gelen savaşta, Hun kuvvetlerinin yenilmesi üzerine ülke tekrar Çin istilâsına uğradı. 30 yıllık bir istilâdan sonra 103 yılında, mahallî hükümdarlar bölgeye hakim olarak, Çin istilâsına son vermişlerdir. Yukarıda da anlatıldığı gibi, bu 308 yıl zarfında, Doğu Türkistan, 207 yıl Hunlar, 101 yıl da Çinlilerin elinde kalmıştır. Daha sonra, 150 yılında Batı Türkistan'daki Kuşhan Türk Hakanlığı'nın idaresine geçen Doğu Türkistan, 220 yılında bu hakanlıktan ayrılıp, mahalli hükümdarların idaresinde kalmıştır. Bu tarihten itibaren 140 yıl bir istilâyâ maruz kalmayan memleket, 360'ta Si-Yen-Pilerin tecavüzüne uğramış, bu da 390 yılına kadar devam ettikten sonra, tekrar mahallî hükümdarlar devri başlamıştır. 448 yılında Çin'deki Topa Türk Hakanlığı'na²⁴ 460 yılında da Kuzey Asya'daki Avar Türk Hakanlığı'na katılmıştır²⁵.

Bumin Kağan 552'de Göktürk Devleti'ni kurarak, Avar hakimiyetine son verdi 555'de bütün Türkistan hükümdarları, Bumin Kağan'ın idaresini kabul ettiler ve bu sayede Doğu Türkistan 95 yıl kadar asayiş ve terakki içinde yaşadı. Fakat Göktürk Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra Türkistan'a hücumu başlayan Çin, Batı Göktürk Devleti'nin yıkılmasıyla, Doğu Türkistan'a hakim oldu²⁶. On yıl kadar Çin istilâsına maruz kalan Doğu Türkistan, 670'de bu bölgeden Çinlileri kovan Tibetliler elinde kaldı. 692'de Tibetlilerin çekilmesiyle, Çin baskısı tekrar başladı. İkinci Göktürk Devleti'nin hakanı Kapağan

22 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.83.

23 İslâm Ansiklopedisi, Kaşgar Maddesi, C.6, s.406.

24 Topalar bu surada Çin hükümdarlığına oturan bir Türk hanedanıdır.

25 Buğra, Doğu Türkistan, s.9-10; Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.83-85.

26 Buğra, Doğu Türkistan, s.10-11.

Kağan tarafından, Doğu Türkistan 699'da Çinlilerden tekrar geri alındı²⁷.

716'da Göktürk Devleti'nin Türkistan'daki kuvvetinin doğuya çekilmesiyle, onun yerini almış bulunan Türgiş Devleti, Doğu Türkistan'ı kendi idaresi altına aldı. 738'de Türgiş Devleti'ndeki karışıklıklardan istifade etmek isteyen Çinlilerin tecavüzüyle 739'da Çin-Türgiş savaşları başladı ve sonunda (744) Türgiş Devleti yıkılmış, Doğu Türkistan da Çinliler tarafından tekrar istilâ edilmiştir²⁸. Lâkin Arap-İslâm kuvvetlerinden yardım alan Türkler, meşhur Talas Meydan Muharebesi'nde Çin kuvvetlerini hezimete uğratarak, 751 yılında tekrar vatanlarını kurtarmışlardır²⁹.

Bu savaş, Orta Asya Türk ülkelerinin mukadderâtını çok etkilemiş ve istikbal tayin edici bir unsur olmuştur. Nitekim bu zaferin sonucu olarak, Çinliler XVIII. yüzyıla kadar yaklaşık 1000 yıl Doğu Türkistan topraklarından uzak durmak zorunda kalmışlardır³⁰.

Öte yandan Doğu Türkistan'ın gerçek anlamda yerli milleti olan Uygurlar, 745'te Göktürlere son vererek, Ötüken'de kendi devletlerini kurmuşlardır. Uygur Türkleri bu devrede, Çin İmparatorluğunu hayli yıldırılmışlar, Çin sınırları içindeki Türklerin rahatça ticaret yapmalarını sağlamışlardır. Ancak bu ilk Uygur devleti, yüz sene kadar yaşayabilmiş ve 840'ta, Kırgızlar, kalabalık bir şekilde Uygurlar üzerine giderek, bu devlete son vermişlerdir.

Bu olaydan sonra bir kısım Uygurlar, Kansu bölgesine gelerek, Kansu Uygur Devleti'ni kurdular ve Çinlileri tehdit altında bırakmaya başladılar. Sarı Uygurlar olarak da bilinen bir devlet, daha sonraları önce Karahanlıların, sonra da Cengiz'in hakimiyetine girmiştir³¹.

27 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.87.

28 Buğra, Doğu Türkistan, s.11.

29 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.87-88; Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.9.

30 Ortadoğu, 25 Mart 1992, Sayı: 8226; Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.9.

31 İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1986, s.126.

840'ta Kırgızların saldırısı ile Uygurların yıkılmasından sonra, Uygurların bir kısmı da Çin sınırına ve daha çok İç Asya'daki zengin ticaret merkezlerine göç ettiler. Buralarda Tanrı Dağları, Beş-balık-Turfan ve Kaşgar taraflarına yerleştiler³². Bunlar 840'da Ordu-balık'da istilacılar tarafından öldürülen Uygur hakanının yeğeni Mengli'yi kağan seçtiler. Böylece Doğu Türkistan Uygur Devleti ya da Turfan Uygur Devleti diye adlandırılan Türk devleti kurulmuş oldu (856). Tibetlilerin hücumuna karşı, nüfuzu altında tutmak istediği bu bölgede, kendisine bir dost arayan Çin, bu Uygur devletini tanıdı. Bu devlet, Moğol istilâsına kadar bağımsız bir şekilde yaşamış, sonunda 1209'da Cengiz Han'a bağlanmıştır³³.

Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın 932'de Müslümanlığı kabul etmesiyle, Doğu Türkistan da İslâm'a girmiş oldu. Bu, Türk Tarihi'nin en müstesna hadiselerinden birisiydi. Bu tarihe kadar Doğu Türkistan'daki Türkler, Budist ve Maniheizt misyonerlerin etkisinde kalmış, fakat bu tarihten sonra, bölgede, İslamiyet büyük bir hızla yayılmaya başlamıştır.

Bu ülke, daha sonra Cengiz Han'ın hakimiyetine geçti. Cengiz Han, ölümünden önce çok geniş olan memleketini, dört oğlu arasında taksim etmiş ve bu taksimâta göre, Doğu Türkistan, ikinci oğlu Çağatay Han'a verilmiştir. Böylece 1228'de başlayan Çağatay Devleti, uzun müddet Timur ile mücadele etmiştir. Daha sonra Çağatay Hanedanı'nın başına Hızır Hoca Han geçmiş, bu han zamanında Uygurlar Timur'un tarafına meyletmışlerdir. Han ile Timur arasındaki anlaşmadan sonra ise Uygurlar, Çin ile ilişki içerisine girmişler ve bir miktar Çin askerinin Kumul'a gelip, yerleşmelerine sebep olmuşlardır. Bu nedenle Hızır Hoca Han 1397'de bütün kuvvetleriyle Uygurlara hücum etmiş ve büyük bir kısmını öldürmüştür. Kalanları da memleketin her tarafına dağıtmıştır.

32 Ortadoğu, 25 Mart 1992, Sayı:8226.

33 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s.129; İslâm Ansiklopedisi, Türkler Maddesi, C. 12/2, s.182-183.

Doğu Türkistan'daki Çağatay Hanedanı ile hizmetlerindeki bütün Moğol beyleri ve askerleri, 1357'de Müslüman olmuşlar ve Türk-İslâm kültürünün etkisine girerek, yavaş yavaş Türkleşmişlerdir³⁴. XIV.asrın sonlarında, Kaşgar, Timurluların eline geçmiş ve buraya Muhammed Şah tayin edilmiştir. Muhammed Şah'ın torunu Sansız Mirza (Öl.1438) Doğu Türkistan hakimi olunca, o zamanlarda merkez kabul edilen Yarkend tahtına geçmiş ve Kaşgar da Haydar Mirza'ya verilmiştir. Fakat Sansız Mirza'nın Moğolistan'a gitmesiyle, oğlu Ebu Bekir, amcası Haydar Mirza'yı tahttan indirip, Kaşgar tahtına geçmiştir.(1488)³⁵.

Sultan Mahmud Han (Muhammed Şah)'ın ölümünden sonra, Doğu Türkistan tam bir anarşi içine sürüklenmiş ve sultanın kardeşinin oğlu Said Han, Babür Şah'ın yanına kaçmıştı. Babür Şah'ın 1511'de Batı Türkistan'ı Özbeklerden geri almak için yaptığı seferine Said Han da katılmış ve Fergana'yı ele geçirmişti. Hemen arkasından Ebu Bekir ile savaşa başlamış ve sonunda onu mağlup ederek, Tanrı dağlarının kuzeyindeki ülkelere hakim olmuştu. Bu zaferlerden sonra Yarkend şehrindeki toplanan kurultay, Said Han'ı "Büyük Han" olarak ilân etmiştir³⁶.

Böylece Doğu Türkistan XV. asrın sonları ile XVI. asrın başlarında, Timurlular arasında el değiştirdi durdu. 1531'den 1606'ya kadar Doğu Türkistan'ın hakimi olarak, Sultan Ebu Said Han'ı ve oğullarını görüyoruz. 1606'da Çağatay Hanedanı'ndan Emir İsmail'in başa geçmesiyle de, XIX. asrın üçüncü çeyreğine kadar devam edecek olan meşhur "Hocalar Hakimiyeti" başlamıştır. Rivayete göre 1412'de Buhara ulemasından meşhur hoca Mahdum Azam, Kaşgar'a yerleşip, medreselerin birinde tedris ile meşgul olmuş ve oğulları İmam Kalân ile İshak Veli de bu görevi devam ettirmişlerdir. Bu iki kardeşin ictihadlarında görülen bazı farklar, talebeleri arasında, iki grubun

34 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.99.

35 İslâm Ansiklopedisi, Kaşgar Maddesi, C.6, s.408.

36 Buğra, Doğu Türkistan, s.16.

teşekkülüne sebebiyet vermiştir. Bunlardan İmam Kalân taraftarları Ak-Tağlık ve İshak Veli taraftarları ise Kara-Tağlık olarak tanınmışlardır³⁷. Bu iki grup, Doğu Türkistan'ın tarihinde çok önemli roller oynayacaktır.

Doğu Türkistan'ın Batı Türkistan'daki gibi, bilhassa son devirlerinde görülen siyasî istikrarsızlık, ayrı şehir ve eyalet hakimleri arasındaki devamlı mücadeleler ve bunun doğurduğu iktisadî durum, ahaliyi, idare işlerine karşı ister istemez kayıtsız kalmaya ve selâmeti, dinî zümreler içinde aramaya sevk etmiş ve bu zümre reislerinin halk arasındaki şöreti, ülke hakimlerini tedirgin edecek bir dereceye gelmişti. Emir İsmail'in saltanat endişesi ile Ak-Tağlık fırkasına reisi olan Apak Hoca'yı Kaşgar'dan çıkarması, bu hareketin, yani hocalar hakimiyetinin başlangıcı olmuştur.

Halk arasında büyük nüfuz sahibi olan Apak Hoca, Emir İsmail'den intikam almak maksadıyla, Cungarya Kalmukları ile ilişki içerisine girmiş, Kalmuklar 1678'de Kaşgar'ı ele geçirerek, idareyi Apak Hoca'ya vermişlerdir. Fakat yeni hakimlerinden memnun kalmayan Apak Hoca'nın idareyi Emir İsmail'in kadeşi Muhammed İmil'e devrederek, onu Kalmuklar aleyhine kışkırtması, hem Muhammed İmil'in, hem de Ak-Tağlık fırkasının sonu olmuştur. Kaşgar emaretinin başına Kara-Tağlık fırkasının reisi Hoca Danyal getirilmiş (1721), fakat mahalli hükümetin yeniden kuvvetlenmesini istemeyen Kalmuklar, bu defa da Ak-Tağlık fırkasından Hoca Buhaneddin'i destekleyerek, Aksu ve Kaşgar'ı almasına yardım etmişlerdir.

XVII. Asırda Doğu Türkistan'ın Hami ve Turfan kasabalarını ellerine geçirmiş olan Çinliler, 1754'de Kalmukları da yenince 1759'da tam bir keşmekeş içerisinde bulunan Kaşgar ve civarını işgal ederek, buralara kendi garnizonlarını yerleştirdiler. 1756-1760 yılları arasında kuzeye doğru gelişen Çin istilâsı, Kazakların Orta ve Küçük Ordaları ile

37 Mehmet Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, "Türkiye ve Türkiye Haricinde Yaşayan Türkler", İstanbul, 1988, s.141-142.

Hokand hanlarını kendi tabiyetleri altına almalarıyla son bulmuştu. Bilahire buraları Ruz nüfuz bölgesi olarak kabul edildiğinden, geri çekilmişlerdir³⁸. Fakat Çin ile Doğu Türkistan arasındaki savaş hali 1764 yılına kadar devam etti. Çinliler 1755-1765 yılları arasında istilâ devresinde 500.000 den fazla Doğu Türkistanlı'yı katlettikten sonra, savaşı kazandılar. Katledilen insan sayısını 1.000.000 olarak gösteren kaynaklar da vardır³⁹. Son şehir olarak Üç Turfan, 1765'e kadar direndi. Fakat 1765'de Çinliler, 10.000 asker ile bu şehire saldırdılar ve büyük bir katliâm düzenlediler. Aynı yıl Urumçi de zaptedildi⁴⁰.

Bu arada Doğu Türkistan'ın her tarafına dağılmak zorunda kalan her iki tarafa mensup "Hocalar" vatanlarını Çinlilerin elinden kurtarabilmek için büyük bir propagandaya başlamışlardı. Böylece uzun bir müddet hocaların Çinlilere karşı kıyam teşebbüsleri ile geçti⁴¹. Çinliler 1766 ile 1815 yılları arasında ciddi savaflara girişmeden, ordusunun ve yerli beylerin yardımı ile Doğu Türkistan'daki egemenliklerini sürdürdüler. Bu süre içerisinde onlar, Doğu Türkistan'ın şehir-devlet biçimini yürürlükten kaldırdılar ve kendi idarî biçimlerini yerleştirdiler. Tek bir şehrin başına bile, bir bey getirmediler. Hocalar ya öldürüldü, ya da memleketten kovuldular. Ancak 1816'da Taş-Balıkli Ziyauddin Ahund'un idaresinde Çinlilere karşı alevlendirilen bir ayaklanmadan sonra Çinliler, Doğu Türkistan'ın direniş özleminin kırılmadığını dehşetle gördüler. Aynı yıl içinde ayaklanma bastırılıp, önderleri idam edildi. Ziyauddin Ahund'un yerine, oğlu Eşref Bey geçerek, ayaklanmayı devam ettirdi. 1826'ya kadar yer yer saldırılar devam ettiği için, Çinliler artık kendilerini güvende hissetmiyorlardı⁴².

Hokand Hanlığı topraklarına kaçmış olan Burhaneddin Hoca'nın torunu Cihangir, Kırgızların yardımı ile Kaşgar'ı ele geçirmeye

38 İslam Ansiklopedisi, Türkler Maddesi, C. 12/2, s.424.

39 Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, İstanbul, 1975, s.136-137.

40 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.115.

41 Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, s.143.

42 Hayit, Türkistan, s.138.

muvaffak olmuş (1826) ve Doğu Türkistan Sultanı ilan edilmişti. Fakat hemen ardından korkunç bir şekilde öldürülmüştür⁴³. Fakat bu durum, hiçbir surette, Türk direncinin kırıldığı anlamına gelmiyordu. Kuvvetli düşmana karşı bir türlü birleşemeyen hocalardan Muhammed Ali Han ile Yusuf, emirlerindeki kuvvetlerle 1829 ve 1830 tarihlerinde Çinlileri bazı kasabalardan kovmaya muvaffak oldular. Muhammed Ali Han'ın en büyük başarısı, Doğu Türkistan Müslümanlarına birtakım yardımlar yapması ve 1826-1840 arasında Doğu Türkistan'daki Hocalar hakimiyetini Çin saldırılarından başarıyla korumak olmuştur⁴⁴. 1847 ve 1854'de Muhammed Emin iki defa Kaşgar'ı ele geçirmiş ise de, Çinlileri temelli olarak kovmaya muvaffak olamamışlardır. Bu mücadeleler devam ederken, nihayet 1862'de Döngenlerin⁴⁵ büyük bir isyanı patlak verdi. İsyân kısa zamanda Cungarya'ya da yayıldığından, Kaşgar ile Çin'in irtibatı kesilmiş, bu durum da yeni bir hocalar isyanına zemin hazırlamıştır⁴⁶. Fakat aynı yıl Döngenlerin ayaklanması kanlı bir şekilde bastırıldı.

Doğu Türkistan'da yaklaşık olarak yüz yıldan beri devam eden karışıklıklar, 1863 yılına gelindiğinde değişik bir durum arzutmeye başlamıştır. Nitekim bu defa olaylar münferid olmaktan çok, memleketin her bölgesinde aynı anda millî bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kurama kasabasının kadısının oğlu Yakub Bey adında bir zatın önderliğinde harekete geçen Türkistanlılar, memleketlerini birkaç yıl içerisinde Çin istilâsından kurtarmışlardır. Böylece Doğu Türkistan 14 yıllık yani 1863'ten 1877'ye kadar devam eden bir istiklâl devri yaşamıştır⁴⁷.

43 İslam Ansiklopedisi, Türkler Maddesi C.12/2, s.424; Hayit, Türkistan, s.139.

44 Mehmet Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875), Ankara, 1994, s.47.

45 İslamiyeti kabul etmiş Çinliler ki, bunların isimlerinin başına Ma kelimesi getirilmektedir, yani ismi Ma ile başlayan her Çinli Müslümandır.

46 Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, s.143.

47 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.128-129.

Yakub Bey, ülkede istikrarı sağladıktan sonra, ilk iş olarak 1870 yılında, Osmanlı Sultanı Abdülaziz'e, daha sonra da Sultan Abdülhamid'e elçi göndererek, Osmanlı sultanlarını halife olarak tanımış, biat etmiş, adlarına hutbe okutup sikke kestirmiştir⁴⁸. Osmanlı Sultanı Abdülaziz de, Doğu Türkistan'a Miralay Kâzım Bey'in başkanlığında bir askerî heyet göndermiştir. Heyetin yanında bir miktar silâh ve cephane bulunmaktaydı. Yakub Bey, Osmanlı hükümdarından gelen zabıt ve muallimlerin yardımıyla, 80.000 kişilik bir ordu teşkil etmiştir⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin Doğu Türkistan'a yardımları bir süre daha devam etmiştir⁵⁰. Osmanlı hükümetinin yanısıra, Rusya ve İngiltere'ye de giden Doğu Türkistan elçisinin temasları sonucu, bu ülkeler o andaki menfaatleri gereği, Doğu Türkistan'ın istiklâlinin tanımışlardır⁵¹.

Ancak Yakub Bey, Türkiye, İngiltere ve hatta Rusya ile normal münasebetler kurmasına rağmen, aynı ilişkileri Çin ile bir türlü kuramamıştı. Zira Çinlilerin maksadı, Doğu Türkistan'ı her ne pahasına olursa olsun ele geçirmektir. Bu gaye ile Çin'in en muktedir kumandanlarından biri olan General Tso Tsung-tang, Çin'in Kuzeybatı Askerî Valiliğine getirildi. Adı geçen bu general, 1869 bahasında Şansi, 1873'te de Kansu bölgelerinde Çin hakimiyetini tekrar kurdu. Rusların desteğiyle son hazırlıklarını da tamamlayan General Tso, 1876 yaz sonlarına doğru Urumçi ve Manas'ı Döngenlerden alıp, Doğu Türkistan sınırlarına girdi. Tso'nun bu ilerleyişine karşılık, Yakub Bey sınır bölgesinde stratejik önemi büyük olan Turfan, Tahtasun ve Divancı kalelerini tahkim etti. Fakat Yakub Bey'in savaş hazırlıklarının devam

48 Türkiye, 23 Şubat 1992, Sayı:7674; Ortadoğu, 25 Mart 1992, Sayı: 8226; Alptekin Doğu Türkistan Davası, s.129, Buğra, Doğu Türkistan, s.26; Hayit, Türkistan, s.145-146 .

49 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.129.

50 Saray, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları, s.103-113.

51 Buğra, Doğu Türkistan, s.26; Alptekin Doğu Türkistan Davası, s.131; Hayit, Türkistan, s.145-146.

ettiği bir sırada, 29 Mayıs 1877'de aniden ölmesi, Çin'in Doğu Türkistan'ı istilâ etme projelerini hızlandırmıştır⁵².

Yakub Bey'in Doğu Türkistan'da bizzat büyük kahramanlığı ve enerjisi ile kurduğu Kaşgar Devleti, onun ölümü ile tam bir keşmekeş içiresine düştü. Yakub Bey'in oğullarından Beğ Kulu Bey, iç harbi bitirir bitirmez, Hindistan ve İngiltere'den, Çin ile aralarında arabuluculuk yapmalarını istemişse de, bundan bir sonuç alınamamıştır. Çin kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında, ümitsizliği gittikçe artan Beğ Kulu Bey, nihayet Kaşgar'ı müdafaa eden kuvvetlerinin de dağılması üzerine, Ruslara sığınmak zorunda kaldı. 16 Mart 1878 tarihli Peking Gazetesi, bütün Doğu Türkistan'ın Çin işgali altında olduğunu açıklamıştı. Böylece Doğu Türkistan, bir kez daha Kızıl Çin'in istilâsına uğramıştı.

Kaşgar Devleti'nin umulmadık bir anda sona ermesi, herkes gibi Çinlileri bile şaşırtmıştı. Bilahire İstanbul'a gelen Yakub Bey'in emektar elçisi Said Yakub Han Töre, Sultan Abdülhamid'e müracaat ederek, Kaşgar Devleti'nin Osmanlı idaresine tabi bir memleket olduğunu ve Çin istilâsının protesto edilmesini veya Çin hükümetine başvurarak, Çin kuvvetlerinin geri çekilmesi için aracılık yapmasını istemiştir. Fakat 1877-78 harbinde, Ruslara yenilen Osmanlı Devleti çok güç bir durumda olduğu için, Kaşgar elçisinin isteklerine olumlu bir cevap verilememiştir.

Beklenmedik bir şekilde Doğu Türkistan'a hakim olan Çinliler, intikam hissiyle hareket ederek, memlekette tam bir askerî istibdat idaresi kurdular. Çin'in katliâmına görgü şahidi olmak talihsizliğine uğrayan bazı Osmanlı subaylarının anlattığına göre, Çinliler, 60.000 kişilik Kaşgar ordusunu yok ettikleri gibi, toplu idamlara da gitmişlerdir⁵³. Osmanlı Devleti'nin bu olaydan sonra bölge ile ilişkileri

52 İslam Ansiklopedisi, Türkler Maddesi, C.12/2, s.427, Saray, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları, s.111-115; Hayit Türkistan, s.146-147.

53 Saray, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları, s.114-115; İslâm Ansiklopedisi, Türkler Maddesi, C.12/2, s.428.

sona ermiş oluyordu.Çinliler, Türkistanlıların hareket kabiliyetlerine de mani olabilmek için, bütün atlara el koymayı ihmal etmemişlerdi.

Doğu Türkistan 1884 yılına kadar eski bir Çin deyimi olan ve batı bölgesi anlamına gelen Hsi-ju adı altında idare ediliyorken, 18 Kasım 1884'de Çin İmparatorunun direktifiyle, bu memleketin adı, Çin'in 19. vilayeti olarak, "yeni eyalet" veya "yeni topraklar" anlamına gelen Sinkiang'a çevrilmiştir⁵⁴.

İstilâdan sonra Doğu Türkistan'ın ilk genel valiliğine getirilen Liu Çing-tsang, beş yıl örfî idare ile hükümlük ederek, eski inkılâba iştirak eden kimseleri tamamıyla yok etti. Çinli asker ve sivillerin oturması için, her şehrin yanına yeni bir şehir yaptırdı ve bunların bütün masraflarını Türk halkına yükledi. Vergiler ise, halkı korkunç bir şekilde sefalet ve felâkete sürükledi⁵⁵. Türk halkını bu acı durumdan, ancak din adamları, toprak sahibi zenginler ve tüccarlar ayakta tutmaya çalışmışlardır. Bu Türk ileri gelenleri, hediye ve rüşvetlerle, Çinli idarecilerin halkı ezmelerine, bir dereceye kadar engel olabilmişlerdir.

Doğu Türkistan'da bu ikinci Mançur istilâsı, 1911 yılına kadar devam etti. Nitekim bu yıl Çin'de Mançur İmparatorluğu devrildi ve yerine cumhuriyet kuruldu. Türkler de bu durumda kısmen de olsa serbest kalmışlar ve istiklâllerini kazanmak için mücadelelerini hızlandırmışlardır. Ayrıca yine bu dönemde Çin ile Japonya'nın arasında birçok savaşlar olmuş ve bunlara Rusya'da katılmıştı⁵⁶. Yani Çin'in iç ve dış durumu, Doğu Türkistan ile uğraşmasına pek müsait değildi. Karışık haldeki Çin idaresinin beceriksizliğini gören Ruslar, güya Rus tebası olan bir kısım halkın güvenliğini sağlamak bahanesiyle, 1.000 kişilik bir kuvvetle Urumçi'yi işgal ettiler. Bu arada Türkler de İli bölgesinde kendi hükümetlerini teşkil etmeye teşebbüs ettiler. Çinli vali, Rusların Urumçi'yi işgalleri karşısında, Türklerle

54 Buğra, Doğu Türkistan, s.27; Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, s.150; Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.11-12; Hayit, Türkistan, s.148.

55 Buğra, Doğu Türkistan, , s.28.

56 Ortadoğu, 26 Mart 1992, Sayı:8227.

anlaşma yapmaya yanaştı ise de, bir müddet sonra Ruslarla anlaştu⁵⁷. Bu anlaşma ise, Rusların bölgedeki nüfuzlarını iyice artırdı.

Öte yandan Çin'in devlet başkanı Sun Yat Sen'in genel vali olarak atadığı Yang Tsen-hsin, halkın kendileri aleyhinde birleşmelerini önlemek için, Doğu Türkistanlıları birbirlerine düşman yapmaya çalışmıştır. Hiçbir Türkistanlıyı idarî mevkilere getirmemiş, yetişmiş olan alimlere de birçok zulüm ve işkence yapmaktan geri kalmamıştır. Hatta yeni Çin hükümetinin Türkiye ile diplomatik münasebet kurmaması için, "Türkiye'nin Doğu Türkistan Türklerini isyana tahrik ve teşvik edecekleri" rivayetini bile yaymıştır⁵⁸.

Genel vali Yang bunların dışında, Rusya'ya yanaşmaktan da geri kalmamış, 1922'de hükümetine haber vermeden, Rusya ile bir ticaret anlaşması yapmıştır. Sovyet Rusya'nın 1924-25 yıllarında Doğu Türkistan'da beş tane konsolosluk açmasına izin verdi. Yang'ın anarşist ve keyfi tasarrufları, Rusların Doğu Türkistan'daki nüfuzlarını takviye etmelerine imkân sağladı. Çin ile Sovyetler Birliği arasında 1927'de diplomatik ilişkilerin kesildiği bir vakitte bile, Rusya'nın Doğu Türkistan'daki bu beş konsolosluğunun faaliyetlerine devam etmesi, Yang'ın Ruslara ne denli tavizler verdiğini gösteren güzel bir örnektir⁵⁹. Görüldüğü gibi, Türklere karşı Çinliler ve Ruslar adeta ittifak halinde mücadele ediyorlardı.

7 Temmuz 1927'de Yang'ın öldürülmesinden sonra, yerine, kendi yetiştirmesi olan Chin Shu-Jen geçirildi. Chin de kendisinden önceki Yang gibi, ismen Çin'e bağlı kaldı. Fakat Doğu Türkistan ile Çin arasındaki sınırları kapatarak, 5 yıl Doğu Türkistan'ı Çin'den bağımsız olarak idare etti. Bu şahıs tarafından yapılan zulümler de, selefinden geri kalmadı⁶⁰. Hami'deki (Kumul) Türklerin topraklarını zorla alıp, Çinli göçmenlere dağıtması, Türkleri büyük bir infiale

57 İslam Ansiklopedisi, Türkler Maddesi, C.12/2, s.428; Hayit, Türkistan, s.300-307.

58 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.155.

59 Hayit, Türkistan, s.308.

60 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.157-158.

sevketti. 1931'de Çinli bir subayın, bir Türk kıızıyla zorla evlenmek istemesini bahane eden Türkler, 50 kadar Çinliyi öldürüp, Çin'e karşı isyan ettiler. Kumul'da genç yaşından beri Çin mezalimine mukavemet ederek, hapis ve sürgün cezalarına birkaç defa çarptırılmış bulunan Hoca Niyaz Hacı önderliğinde isyan eden Türkler, kısa zamanda Kumul şehrini ellerine geçirdiler. Vali Chin Shu-jen, bütün kuvvetleriyle bu isyanı bastırmaya çalıştıysa da, bunda muvaffak olamadı. 1931'de başlayan bu hareket, 1933'e kadar teşkilâtsizlik yüzünden Kumul'dan dışarıya çıkamadı. Ancak 1933'ten sonradır ki, Turfan, Karaşehir, Korlu, Kuca, Uşak, Aksu ve Hoten halkı da ayaklanmaya iştirak edebildiler⁶¹. Adı geçen bu şehirlerde, 6 Ocak 1933'de Maksud, Mahmud ve Mevsûl'ün yönetiminde Çinlilere karşı harekete geçen Türkler, bu bölgeleri kısa zamanda ellerine geçirdiler. Bu hareketlerinde, Döngenler de Türklerin yanındaydı.

Sonuçta Türkistanlılar, Japonya'nın Çin'e savaşı açmasından da faydalanarak⁶², 20 Şubat 1933'te muvakkat bir hükümet kurmaya karar verdiler ve Mehmed Emin Buğra ve kardeşleri Abdullah ile Nur Ahmed ve arkadaşları ile birlikte "Millî İhtilâl Komitesi"ni kurdular. Karakaş Kadısı Muhammed Niyaz Alâm devlet reisi, Sabit Damullah başbakan ve Mehmed Emin Buğra da ordu kumandanı olarak tayin edildi⁶³. Kısa zamanda Doğu Türkistan'ın başlıca şehirleri Türk kontrolüne geçti. Bu arada Japonya, Çin ile arasındaki savaşta büyük başarılar kazanmış ve son Çin İmparatoru'nu, Mançurya İmparatoru olarak ilân ettiği gibi, Sultan II. Abdülhamid'in büyük oğlunun tek oğlu 29 yaşındaki Şehzade Abdülkerim Efendi'yi de Doğu Türkistan hükümdarı ilân etmek üzere davet etti. Bu davetten gariptir ki, Çin'den fazla, Birleşik Amerika, İngiltere ve bu millî uyanışın Batı Türkistan'a da yansıtacağı korkusuyla, en çok Rusya telaşa düştü. Bu devletlerin ajanları, Uzak Doğu'ya geçmek üzere Avrupa'dan Newyork'a geçmiş

61 Buğra, Doğu Türkistan, s.29-30; Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, s.151.

62 Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, Ankara, 1987, s.356-357.

63 Hayit, Türkistan, s.310.

olan Osmanlı İmparatorluk prensini, 3 Ağustos 1935'te, otelinin odasında öldürüp, intihar süsü vermişlerdir⁶⁴.

Abdülkerim Efendi'nin davetinden en çok endişeye düşen Rusya, Çinlilere, Türk millî ayaklanmasını basturmaları için silâh yardımı yapmaya başladı. Genel vali Chin Shu-je'n birlikleri, Tarbagatay'a doğru yürüdü ve ayaklananlara karşı kıyasıya sürdürülen 3 günlük çarpışmalardan sonra, 16 Ağustos 1933'te Tarbagatay bölgesini tekrar zaptetti. Bu olay ile İli, Tarbagatay ve Urumçi şehirleri Çinlilerin eline geçmiş oldu. Hami (Kumul), Altay, Karışehir, Aksu, Kaşgar, Yarkend ve Hoten'de millî güçler hakimdi. Doğu Türkistan'ın bu bölgelerinde, millî hakimiyetin yeniden tessüsüne kadar geçen zaman zarfında, muazzam bir insan kaybı ve hasım güçler arasında amansız savaşlar oldu. Çinlilerin, Doğu Türkistan'daki hakimiyetlerinden gönüllü olarak vazgeçemedikleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden millî güçler, Çinlilerin kullandığı zora karşı, zor kullanmaya mecbur oldular⁶⁵.

Buna rağmen Türkler memleketin büyük bir kısmına hakim oldular. Bilhassa Sabit Damullah'ın gayretiyle, memleketin idaresi yeni baştan düzenlenerek, "Şarkî Türkistan Türk İslâm Cumhuriyeti"nin istiklâli ilân edildi (12 Kasım 1933). Yeni kurulan hükümette, Hoca Niyaz Hacı devlet reisi ve başkumandan, Sabit Damullah başbakan ve Muhammed Kasım Hacı da dışişleri bakanı oldular. Hükümette bunlardan başka, 12 bakanlık daha teşkil edilerek, bir de Milli Meclis kuruldu⁶⁶. Kaşgar ise hükümet merkezi yapıldı⁶⁷.

Fakat bu Türk-İslam Cumhuriyeti, Çinliler, Ruslar ve Döngenlerle olmak üzere, toplam 3 cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Döngenler Haziran 1933'e kadar Türklerle birlikte Çinlilere karşı oldukça başarılı savaşlarda bulunmuşlardı. Fakat Döngenlerin önderi

64 Türkiye, 23 Şubat 1992, Sayı: 7674; İsa Yusuf Alptekin, Esir Doğu Türkistan İçin, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1985, s.265.

65 Hayit, Türkistan, s.310-311.

66 Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.12; Hayit, Türkistan, s.311.

67 Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.160.

Ma Sing-jin, Doğu Türkistan'da kendi askerî hegemonyasını kurmak istiyordu. Gelecekteki işbirliğinin esaslarını görüşmek için Ma ile Hoca Niyaz Hacı, 16 Haziran 1933'te, Hami yakınında Muri Köyü'nde buluştular. Ma, askerî yetiklerin kendisinde kalmasını, sivil konulara Hoca Niyaz Hacı'nın bakmasını talep ediyordu. Hoca Niyaz Hacı, bu aşırı istekleri reddedince, Türkler ile Döngenlerin arası açıldı⁶⁸. Bu durum Çin valisi Şeng'i sevindirmiş, fakat Döngenlerin Türkler karşısındaki artan başarıları yalnız Türkleri değil, Çinli ve Rusları da rahatsız etmiştir. Nitekim Ruslar, uçaklar, tanklar ve zırhlı araçlarla donatılmış 20.000 kişilik bir orduyu komünist Çin valisi Şeng'e vererek, bu Döngen tehlikesini bertaraf etmiştir. Böylece, Doğu Türkistan Türkleri, iki dev düşmanla, Çin ve Rusya ile karşı karşıya kalmışlardır. Tam bir çaresizlik içine düşen Şarkî Türkistan devlet reisi Hoca Niyaz Hacı, tamamen yok olmaktansa, Ruslarla anlaşmayı tercih etti. Sonuçta hükümetine danışmadan Ruslarla bir antlaşma imzalayarak, bu işin içinden çıkmak istedi. Yapılan antlaşmaya göre, Doğu Türkistan, Çin kontrolünden çıkarak, Sovyet kontrolüne girecek ve bütün Türk askerî birlikleri de dağıtılacaktı⁶⁹. Hoca Niyaz Hacı, Rus oyununa gelmişti. Bu zat, aslında iyi bir vatanperver ve fevkaleda bir kumandandı, fakat eğitimden yoksun ve kendi itibarına düşkün olduğu için, bu antlaşmayı imzalamayı tercih etmişti⁷⁰.

Doğu Türkistan hükümeti, bu antlaşmayı haklı olarak şiddetle reddetti. Bunun üzerine Hoca, Ruslar ve Çinlilerle birlikte, hükümete karşı köklü bir şekilde hareket etmeye karar verdi. Nitekim 16 Nisan 1934'te hükümet üyelerini tutuklatarak, Kansu'daki Çin makamlarını teslim etti. Çinli vali de onları hemen idam ettirdi. Doğu Türkistan Türk İslâm Cumhuriyeti'nin başkanlığına kadar yükselen Hoca Niyaz'ın bu akıl almaz ihaneti, Türklük için büyük bir darbe oldu. Reis-i cumhur, "öz evlatlarını" öldürüyordu. Neticede Türk Milli İstiklâli'nin

68 Hayit, Türkistan, s.311-312.

69 İslam Ansiklopedisi, Türkler Maddesi, C.12/2, s.429.

70 Hayit, Türkistan, s.318.

düşmanları, büyük bir zafer kazanmış oldular. Hoca Niyaz hacı ise, Çinliler tarafından Urumçi genel vali yardımcısı olarak tayin edildi. Fakat o, General Abdu Niyaz'ın Mayıs 1937'deki ayaklanmasına taraftar olduğundan dolayı hapsedildi ve Nisan 1942'de bir gaz hücrelerinde öldürüldü⁷¹.

Millî ayaklanmanın kırılmasından sonra, Doğu Türkistan, komünist hareketin ve Türkistanlılardan açılmanın merkezi haline geldi. 1938 yılının sonunda, ayaklanmalar tamamen bastırıldı. Bir sovyet vatandaşı olan Kaşgar emniyet müdürü Mavlanov, sadece bir günde 6.000 kişiyi kurşuna dizdirdi. Bundan başka, 30.000'den fazla Türkistanlı, Doğu Türkistan'da, kendi öz anavatanlarında hapsedildi ve 10.000'den fazla ailenin malı-mülkü müsadere edildi. Sovyet birlikleri, Doğu Türkistan'da 1933'ten 1943'e kadar kaldılar. Bunlar, bu bölgedeki Çin hakimiyetinin faal bir surette katıldılar. Çan Kay Şek idaresindeki merkezî hükümet, bu durumdan haberdar olmasına karşılık, buna karşı gelmesi de imkânlarının dışında idi. Sovyetler buradan, Çin'deki komünist hareketleri desteklemeye muvaffak oldular. Takriben 1938-39 yıllarında Doğu Türkistan okullarında Marksist ve Leninist teori, öğretim esasları olarak kabul edildi. Öğrenciler Rusça ve Çince öğrenmeye mecbur tutuldular ve manevî eğitime dönük bütün millî eserler, Sovyetler ve Çinliler tarafından müsadere edildi⁷².

Çan Kay Şek'in çabaları sonucu Rusların Doğu Türkistan'dan çekilmesiyle, Milliyetçi Çin birlikleri, ülkeyi işgal ettiler. Yeniden bir soykırım ve işkence dönemi başladı. Çinlileştirme programı hızla işlemeye, Çin'den büyük miktarlarda göçmen akımı gelmeye devam etti. Çin zulmü karşısında, Doğu Türkistan halkı galeyana gelmişti. Ali Han Töre adında vatansever bir İslâm aliminin önderliğinde ayaklanan İli halkı, istiklâl mücadelesine başladı⁷³. Yine bu sıralardaydı ki, Altay'dan Osman İslâm, daha sonraki adıyla Osman Batur adlı bir

71 Hayit, Türkistan, s.322. İslâm Ansiklopedisi, Türkler Maddesi, c.12/2, s.429.

72 Hayit, Türkistan, s.323-324.

73 Ortadoğu, 27 Mart 1992, Sayı: 8228.

kahraman, istiklâl mücadelesini başlattı. Bunun üzerine Çinliler Altay'ın toprak zenginliklerini sömürmeleri için, Ruslara izin verdiler. Çinlilerin bu şekildeki davranışı karşısında, Altay'da görev yapan birçok Rus, Osman Batur'un teşvikiyle kurşuna dizildi. Bu ayaklanmayı bastırmayı Çinliler ve Ruslar bir türlü başaramayınca, barış görüşmeleri başladı, fakat bir sonuç alınamadı.

Bu sırada İkinci Dünya Savaşı tüm hızıyla devam ediyordu. Ruslar da Almanya ile savaş halinde bulduklarından, Doğu Türkistan'a pek fazla bağlanmak istemiyorlardı. Bu nedenle Rusya bu ülkeden çekilmek zorunda kalınca, Çinliler yalnız kalmıştı. Bu sırada ise millî ayaklanma da bütün şiddetiyle devam ediyordu. Sonunda 7 Ağustos 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilân edildi ve Ali Han Töre Cumhurbaşkanlığına getirildi⁷⁴. Aynı zamanda 1940'lardan beri Altaylarda Çin'e karşı mücadele eden Osman Batur da, yeni hükümetle işbirliğine karar verdi. Doğu Türkistanlılar her cephede Çinlileri bozguna uğratarak, şehirlerini birer birer kurtardılar. Çin hükümeti, Eylül 1945'te Doğu Türkistan problemini barışçı yoldan çözmeye hazır olduğunu bildirince, uzun müzakerelerden sonra 12 Temmuz 1946'da anlaşmaya varıldı. Tam bu anlaşmanın imzalanmasından sonradır ki, Ali Han Töre, Rusların düzenlediği esrarengiz bir tertiple ortadan kayboldu⁷⁵.

Bunun üzerine kurulan yeni hükümet, Çinlilerden ve Çin taraftan kişilerden kurulunca, Osman Batur tekrar ayaklanarak, Çin ve Rusya'ya karşı mücadelesine devam etti. Bu yüzden Çin merkezî hükümeti yeni tedbirler alma yoluna gitti. 1947'nin başlarında Çin tarihinde ilk defa olarak, 3 Türkistanlı'yı işbaşına getirdi; Dr. Mesud Sabri gene vali, İsa Yusuf Alptekin genel sekreter ve Canım Han Hacı da maliye bakanlığına getirildi. 1949'da valilikte yapılan değişiklikler

74 Hayit, Türkistan, s.326-327. Bu tarihi 12 Kasım olarak verenler de vardır (Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.66).

75 Alptekin, Esir Doğu Türkistan İçin s.454, Alptekin Doğu Türkistan Davası, s.192-193; Hayit, Türkistan, s.328; Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.78-79.

sırasında, Mehmed Emin Buğra da vali yardımcısı olmuşsa da, milletlerine yardım etme fırsatını bulamamışlardır.

Zira 1949'da Çin'deki iç mücadeleyi Maocu kuvvetler, Doğu Türkistan'ı yeniden işgal ederek, istiklâl taraftarı binlerce Türk'ü öldürmüşler ve yüzbinlerce Türk'ü anavatanlarından ayrılmak zorunda bırakmışlardır. Rus kuvvetleri de geri çekildiğinden komünist Çin idarecileri Doğu Türkistan'da Marksist rejimi tam anlamıyla yerleştirebilmek için, milliyetçilik, hürriyet ve istiklâl gibi, Türklerin yüce duygularını yok etmek amacıyla, amansız bir terör idaresi kurma yoluna gitmişlerdir⁷⁶. Fakat tüm bu olanlardan sonra bile, Osman Batur ve Canım Han Hacı mücadelelerine devam ettiler. Fakat komünistlerin duruma hakim olmasından dolayı, fazla başarı gösteremediler ve 1951 yılında her ikisi de yakalanarak idam edilmişlerdir.

Komünistler 1951'in sonuna kadar hemen hemen bütün millî ayaklanmaları bastırdılar. Komünist hakimiyetini emniyet altına alabilmek için, askerî kontrol komiteleri kurularak, binlerce Türk, ölüme mahkûm edildi. Bu korkunç terör karşısında 150.000'den fazla Doğu Türkistanlı anavatanlarından göç etmek zorunda bırakılmışlardır⁷⁷. Ayrıca Çinliler, binlerce Türkistanlı'yı da çalışma kamplarına sürerek, en ağır işlerde çalıştırmışlardır⁷⁸.

Çin yönetimi Doğu Türkistan'ın yerli Türk ahalisini görünürde memnun etmek maksadıyla, önce İli'de Kazak Muhtar Eyaleti'ni (25 Kasım 1954), bir yıl sonra da Sinkiang Uygur Muhtar Bölgesi'ni tesis etti. Bu muhtar bölgeyi 5 muhtar eyalete çevirdi ki, bunda Çinlilerin amacı, Türkler arasına ayrılıkçı nifak tohumlarını sokmaktı⁷⁹. Çin yönetiminin yaptığı baskılar o derece artmıştır ki, Doğu Türkistan'ın büyük milliyetçisi Abdurrahim İsa, 1957'de Urumçi'de şu ilginç sözleri

76 Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, s.153.

77 Hayit, Türkistan, s.331-332.

78 Buğra, Doğu Türkistan, s.75-76.

79 Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, s.262-263.

söylemiştir: "Çinlilerin muhtar bölgesi olmaksansa, İngilizlerin sömürgesi olmak daha iyidir."⁸⁰

Mart 1959'da nihayet Doğu Türkistan'ı bağımsız bir cumhuriyet yapmak için teşebbüslerde bulunan 378 yerli memur hapsedildi. 1960'ın ortalarında, halk komünleri siyasetine karşı gelmiş oldukları için, 500'den fazla İslâm din adamı, ellerine ve ayaklarına zincir vurulmuş bir halde Urumçi caddelerinde gezdirilmiştir⁸¹.

1958 ile 1961 yılları arasında bilhassa Türklere karşı büyük bir terör uygulanmaya başlanmış, bunun sonucu olarak İli bölgesinde 60.000 kadar Kazak ve Uygur, Sovyetler Birliği'ne kaçmıştır. 1959 yılında Çin'le Sovyetler Birliği'nin arası açılmış olduğundan, Rusya'ya sığınanlar, geri iade edilmekten kurtulmuşlardır. Doğu Türkistan halkının sıkıntıları bununla da bitmemiş, kültür ihtilâli devrinde (1966-1976), daha büyük ıstıraplar çekmişlerdir. Pekin, bu bölgede adil bir idarî sistem kurmadığı için, Doğu Türkistan her zaman ayaklanmaya hazır bir durumda olmuştur. Hoşnutsuzluk, kendini değişik vesilelerle göstermektedir. Nitekim 1980'de Kaşgar ve Urumçi'de hatta Pekin gibi şehirlerde yapılan protesto yürüyüşleri, bu hoşnutsuzluğun en önemli örneklerindedir⁸².

1991 yılında bağımsızlık, demokrasi ve insan hakları alanında dünyada meydana gelen başdöndürücü gelişmelere rağmen, Doğu Türkistan Türklerinin durumunda hiçbir iyileşme görülmedi. Aksine olarak, Çin'in bu baskı rejimine karşı ayaklanmalar patlak vermiş ve bu nedenle binlerce kişi tutuklanmıştır. Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme siyaseti bütün hızıyla devam etti. Bu ise Doğu Türkistan Türklerinin ekonomik, siyasî, sosyal ve bilhassa asimilasyon meselelerine yenilerini ekledi. Komünizm ve komünist partisi, aslî doğum yeri olan eski Sovyetler Birliğinde tarihe gömülürken, genel olarak Çin'de, özellikle Çin iktidarının hassas bölge olarak kabul ettiği

80 Kurban, Şarkî Türkistan Cumhuriyeti, s.89.

81 Hayit, Türkistan, s.337.

82 Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, s.263.

Doğu Türkistan'da bütün imkânlar seferber edilerek, komünizmin güçlendirilmesi için gayret safredildi. Özellikle eski Sovyetler Birliği'nde 1991 yılının Ağustos ayında girişilen darbe girişiminden sonra, Doğu Türkistan'daki siyasî, dinî ve kültürel alandaki baskılar, hissedilir oranda artmıştır. Çünkü bu başarısız darbenin ardından, Sovyetler Birliği'nde komünist rejimin çökmesi ve ülkedeki cumhuriyetlerle ve özellikle Doğu Türkistan'a komşu olan Müslüman Türk cumhuriyetlerle milliyetçilik ve bağımsızlık duygularının alevlenmesi, komünist Çin idaresini büyük bir endişeye sevk etmiştir. Çin'deki komünist iktidar, Sovyetler Birliği'ndeki millî ve demokratik hareketlerin Çin'e, özellikle Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan gibi bölgelere sirayet etmesinden endişe ediyordu. Bunun için Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı yapılan darbe girişimi, Çin'de sevinçle karşılandı. Zira Komünist Çin, bu darbeyi, esmekte olan hürriyet ve bağımsızlık rüzgarlarının sonu olarak kabul ediyordu. Nitekim Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Çang Zi Min, Gorbaçov'un devrildiği ilân edilen 19 Ağustos 1991 günü, politbüroda yaptığı konuşmada, "Darbe girişimini hem Sovyet halkı, hem Çin halkı ve aynı zamanda milletlerarası komünist hareketi için, hayırlı bir gelişme olarak" değerlendirmişti. Fakat darbenin başarısızlıkla sonuçlanması ve ardından Sovyetler Birliği'nde komünizmin yıkılması, Çin komünist idaresinin beklentilerini boşa çıkardığı gibi, onları, gelecekleri hakkında daha çok endişelenmeye sevk etmiştir.

Bu nedenle başarısız darbenin hemen ardından, Çin yönetimi, komünist partinin idaresini güçlendirmek için, bazı direktifler verdi. Doğu Türkistan'a silahlı birlikler sevk edildiği gibi, cumhurbaşkanı yardımcısı Vang Çin, bölgeye giderek, halkı Çin karşıtı hareketlere karşı ikaz suretiyle tehdit etti ve onları komünist parti etrafında birleşmeye çağırıyordu. Bunun yanında, Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme konusundaki faaliyetlerini hızlandırdı. Buna göre, önümüzdeki birkaç yıl içinde bölgeye milyonlarca Çinli yerleştirecek ve böylece Türkler, kendi öz anavatanlarında, azınlık haline getirileceklerdir. Öte yandan 1990'da Doğu Türkistan'da Türklerin

millî, dini ve kültürel değerlerine karşı başlatılan kampanya, bu tarihten sonra da bütün şiddetiyle devam etmiştir. Millî şahsiyetlere hakaret edilmiş, dinî liderler tutuklanmıştır. Batılı haber ajanslarının bildirdiklerine göre, Doğu Türkistan'da dini eğitim tamamen yasaklanmış ve camiler kapatılmıştır⁸³. Bu tür olaylar, günümüzde de bütün hızıyla devam etmektedir.

Bizim, Türk Dünyası olarak dileğimiz, Kızıl Çin idaresindeki Doğu Türkistan Türklerinin bağımsızlıklarını kazanmasıdır. Komünizm, anavatanı olan Rusya'da çöktüğü halde, Çin'in halâ neyin savunucusu olduğu çok ilginç bir meseledir. Rusya'daki durumdan dolayı, yani, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanması karşısında, artık, sıranın Doğu Türkistan'da olduğu gerçeği herkes gibi Çinlilerce de iyi bilindiği için, birtakım şiddet tedbirlerine başvurulmuştur bile. Fakat, Türk karakterinin temel taşlarından olan bağımsızlık, Doğu Türkistan'da da mutlaka tecelli edecektir. Bu safhada bize düşen millî görev, Doğu Türkistan davasına özel bir ilgi göstermemiz gerçeğidir. Doğu Türkistan'da Çinlilerin yaptığı soykırım, dünya kamuoyunun gözleri önüne serilmelidir. Böylece, Türk'ün öz anayurdu olan Türkistan, gerçek kimliğine kavuşacak ve ayyıldızlı gökbayrak, Kızıl Çin baskısı olmadan, Türkistan semalarında, özgürce dalgalanacaktır.

83 Türkiye, 6 Şubat 1992, Sayı: 7658.